

Նաիրա ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

**ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾԱԳՄԱՆ ԵՎ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՖՐԱՆՍԵՐԵՆՈՒՄ**

Դարձվածքների ծագման հարցը լեզվաբանության կարևորագույն հարցերից է, այդուհանդերձ այն քիչ է ուսումնասիրված: Չնայած լեզվաբաններն իրենց աշխատություններում անդրադառնում են այդ հարցին, սակայն, որպես կանոն, սահմանափակվում են ընդհանուր դիտարկումներով կամ էլ, լավագույն դեպքում, փայլս են դարձվածային միավորների ծագման աղբյուրների հակիրճ վերլուծությունը:

Սույն հոդվածը նվիրված է ֆրանսերենի դարձվածքների ծագման և զարգացման հարցին: Հոդվածում դիտարկվում են ֆրանսերենի դարձվածապաշարի և բառապաշարի առանձնահատկությունները ծագումնաբանական տեսանկյունից: Հիմնվելով մի շարք լեզվական փաստերի ու վիճակագրական տվյալների վրա, փորձ է արվում բացահայտել լատինական ծագում ունեցող բառային և դարձվածային միավորների տեսակարար կշիռների միջև եղած տարբերության պատճառները:

Բանալի բառեր. դարձվածաբանություն, դարձվածքների ծագում, բառապաշար, լատինական ծագում, ազգային ինքնատիպություն, կայուն բառակապակցություններ, դարձվածակազմական հնարավորություններ, ազգային հիմք, ֆրանսերենի կազմավորում

Ֆրանսերենի դարձվածքները սկիզբ են առնում նրա պատմության ամենավաղ շրջանից: Այդ իսկ պատճառով ֆրանսերենի դարձվածքների ծագման հարցի ուսումնասիրությունը ստիպում է մեզ դիմել ֆրանսերենի սկզբնաղբյուրներին:

Ֆրանսերենը, լինելով ռոմանական լեզու, լատիներենից ժառանգել է իր բառապաշարի ճնշող մեծամասնությունը: Մ. Կոենի կողմից բերված ստուգաբանական և վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ XVII դարում լատինական ծագում ունեցող ֆրանսերեն բառերը կազմում էին ֆրանսերենի բառային ֆոնդի մոտ 95%ը /Cohen, 1967: 217/: Այս տոկոսային հարաբերությունը ժամանակակից լեզվում, ամենայն հավանականությամբ, ավելի ցածր է, սակայն, թերևս, ոչ այնքան, քանի որ ֆրանսերեն նոր բառերի զգալի մասն այսօր էլ կազմվում է լատինական արմատներից (հատկապես գիտական տերմինները) կամ էլ լատինական վերջածանցների և նախածանցների միջոցով: Բացի այդ, մեզ հետաքրքրող խնդրի ուսումնասիրության համար ավելի կարևոր է հիմք

ընդունել այն տվյալները, որոնք բնութագրում են ֆրանսերենի բառապաշարի վաղ շրջանի վիճակը:

Մեր օրերում գիտնականները հենվում են դարձվածաբանական բառարանների վրա, որոնք պարունակում են ոչ միայն գրավոր հուշարձաններում պահպանված նյութը, այլ, որ ավելի կարևոր է, կենդանի խոսքից քաղված դարձվածքները: Լատիներենի դարձվածաբանական բառարաններ գոյություն չունեն, և այս հանգամանքը լուրջ խոչընդոտներ է հարուցում ֆրանսերենի դարձվածաբանության ամբողջական պատկերի վերականգնման ճանապարհին: Այստեղ պետք է նկատի ունենալ նաև այն, որ Հռոմեական կայսրության տարբեր գավառներում ժողովրդական լատիներենը զարգացել է իր ուրույն ճանապարհով՝ յուրաքանչյուր վայրում խառնվելով տեղական բարբառների հետ և ներառելով դրանց դարձվածաբանական տարրերը:

Հենվելով Մ. Կոենի տվյալների վրա՝ կարելի է ենթադրել, որ ֆրանսերենի բառապաշարի նման դարձվածապաշարն էլ առավելապես լատինական ծագում պետք է ունենար: Սակայն, ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, այն բառերի ու դարձվածքների քանակի միջև, որոնք ֆրանսերենը ժառանգել է լատիներենից, գոյություն ունի զգալի տարբերություն, որով էլ պայմանավորված է լատինական ծագում ունեցող բառային և դարձվածային միավորների տեսակարար կշիռների տարբերությունը:

Շատ կարևոր է նաև այն հանգամանքը, թե ինչքան է լատինական ծագում ունեցող ֆրանսերեն դարձվածքների տեսակարար կշիռը: Այս առումով արժեքավոր է Ա. Նազարյանի կողմից կատարված վիճակագրական հետազոտությունը՝ Պ. Կիտարի, Լ. Մարտելի, ինչպես նաև XX դարի երկրորդ կեսին լայն տարածում ունեցող Մ. Ռայի դարձվածաբանական բառարանների հիման վրա: Նազարյանը ցույց է տալիս, որ ֆրանսերենի դարձվածապաշարում աստիճանաբար նվազել է լատինական ծագում ունեցող դարձվածքների տեսակարար կշիռը /Назарян, 1979: 123/: Այս փաստն, անկասկած, վկայում է այն մասին, որ ֆրանսերենի դարձվածաբանությունը միտում ունի «ազատվել» լատինական ծագում ունեցող տարրերից: Սակայն, ինչպես երևում է, այդ նվազումը հավասարաչափ չէ: 41 տարվա ընթացքում, որն ընկած է Լ. Մարտելի և Պ. Կիտարի բառարանների երևան գալու միջև, լատինական ծագում ունեցող ֆրանսերեն դարձվածքների տեսակարար կշռի նվազումը կազմել է 0,4 %, իսկ Մ. Ռայի բառարանում, որը լույս է տեսել Լ. Մարտելի բառարանի հրատարակումից 74 տարի հետո, այս ցուցանիշը կազմում է 4,9 %:

Կարևոր է նշել, որ առաջին երկու բառարաններում ներկայացված են գերազանցապես գրքային ծագում ունեցող դարձվածքները, որոնք հիմնականում պատկանում են չեզոք գրական ոճին, ընդ որում, լատինական փոխառությունները դրանց մեջ ավելի շատ են, իսկ Մ. Ռայի բառարանում ներկայացված են նաև խոսակցական (մտերմական)

դարձվածքները, որոնք բուն ֆրանսիական են, քանի որ ունեն ժողովրդական ծագում: Սրանով է բացատրվում լատինական ծագում ունեցող դարձվածքների տեսակարար կշիռների տարբերությունը Լ. Մարտելի և Մ. Ռայի բառարաններում: Կասկածից վեր է, որ եթե ուսումնասիրության համար վերցրած դարձվածային նյութը ավելի շատ լիներ, ապա այդ տեսակարար կշիռն ավելի կնվազեր: Ուստի, Ա. Նազարյանի կարծիքով, բավականաչափ հիմքեր կան պնդելու, որ ֆրանսերենի դարձվածային ֆոնդում լատինական ծագում ունեցող դարձվածքների առավելագույն տեսակարար կշիռը 6,1 % է:

Սակայն, ինչով է պայմանավորված լատինական ծագում ունեցող բառային ու դարձվածային միավորների տեսակարար կշիռների միջև եղած զգալի տարբերությունը (95 % և 6,1 %) ֆրանսերենում: Լատինական ծագում ունեցող ֆրանսերեն դարձվածքների ցածր տեսակարար կշիռը կարելի էր որոշ չափով բացատրել ֆրանսերենի դարձվածաբանության ազգային ինքնատիպությամբ: Սակայն տվյալ երևույթը միայն դրանով բացատրելը ճիշտ չէր լինի, քանի որ ֆրանսերենի բառապաշարն էլ ամենևին զուրկ չէ ազգային ինքնատիպությունից, մինչդեռ, ինչպես արդեն տեսանք, այն ժառանգել է մեծ թվով լատիներեն բառեր:

Այդ երևույթի պատճառները պետք է փնտրել նախ և առաջ լատիներենում, նրա դարձվածային համակարգի առանձնահատկություններում: Ռ. Ա. Բուդագովի հոդվածում համոզիչ կերպով ցույց է տրված, որ լատիներենի (մասնավորապես՝ դասական շրջանի) բառակապակցությունները նվազ կայուն և ինքնուրույն էին, քան ռոմանական լեզուների բառակապակցությունները /Будагов, 1971: 55/: Բացատրելով այդ երևույթի պատճառները՝ Բուդագովն իր մեկ այլ աշխատությունում գրում է. «Լատիներենի շարահասության ընդհանուր սկզբունքը (երբ խնդիրը դրվում էր ստորոգյալից առաջ և հնարավոր էր դառնում նրա բաժանումը ստորոգյալից) նպաստավոր պայմաններ չէր ստեղծում կայուն բառակապակցությունների զարգացման համար» /Будагов, 1971: 267/: Այդ է պատճառը, որ «գրական լատիներենի համար ավելի բնորոշ է նախադասության մեջ բառերի կապակցությունը, քան թե բառակապակցությունը՝ որպես լեզվի առանձնահատուկ կառուցվածքախմաստային միավոր» /Будагов, 1971: 280/, ինչը, բնականաբար, չէր կարող չանդրադառնալ լատիներենի դարձվածակազմական հնարավորությունների վրա:

Սակայն ինչքան էլ լատիներենի շարահյուսության առանձնահատկությունները ազդած լինեին կայուն բառակապակցությունների կազմավորման գործընթացի վրա, այնուամենայնիվ, դրանք չեն կարող համարվել լատիներենում դարձվածքների սակավության միակ պատճառը: Այդ առանձնահատկությունները կարող էին միայն սահմանափակել լատիներենի դարձվածակազմական հնարավորությունները,

բայց չէին կարող ընդհանրապես գրկել նման հնարավորություններից: Ռ. Ա. Բուդագովը նշում է այդ փաստը՝ ընդգծելով, որ «... լատինական բառակապակցությունները հազվադեպ էին աչքի ընկնում իրենց կայունությամբ և մեծ մասամբ ազատ էին կամ բաց, սակայն ինչ վերաբերում է բառակապակցությունների կազմավորմանը, դա չէր բացառվում» /Будагов, 1971: 277/:

Այս երևույթը վերաբերում է բացառապես գրական լեզվին: Սակայն, հայտնի է, որ գրական լատիներենին զուգահեռ՝ գոյություն ուներ նաև նրա խոսակցական տարբերակը՝ ժողովրդական լատիներենը (sermo vulgaris), որի հիման վրա առաջացել են ռոմանական լեզուները:

Հայտնի է, որ զուտ ժողովրդական լատիներենով ստեղծված գրական հուշարձաններ գոյություն չունեն, սակայն դրա տարրերը հանդիպում են գրական լատիներենի տարբեր տեքստերում, գիտական աշխատանքներում, մասնավոր նամակագրության մեջ և այլն /Корлэ-тяну, 1974: 104/: Բայց այդ աղբյուրներում ժողովրդական լատիներենի մասին եղած նույնիսկ կցկտուր տեղեկությունները ցույց են տալիս, որ այն ավելի հարուստ է եղել դարձվածքներով, քան գրական լեզուն: Այս առումով մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Ի.Մ.Տրոնսկուի հետևյալ միտքը. «Լատիներենի պատմությանը վերաբերող մեր ունեցած ամբողջ տեղեկության ամենամեծ բացերից մեկը ժողովրդախոսակցական լեզվի մասին տվյալների աղքատությունն է, որի բնորոշ գծերը երբեմն մնում են գրքային ոճից դուրս» /Тронский, 1953: 12/: Ժողովրդական լատիներենի այդ գծերի թվին, անկասկած, պատկանում էր նաև դարձվածաբանությունը:

Դարձվածքների մեծ մասն առաջանում է ժողովրդի առօրյա խոսքում: Այդ է պատճառը, որ դրանք լայնորեն ներկայացված են եղել լատիներենի ոչ թե գրական, այլ խոսակցական տարբերակում: Բայց այն, որ ժողովրդական լատիներենը (որն ընկած է ֆրանսերենի հիմքում) հարուստ է եղել դարձվածքներով, դեռ չի նշանակում, որ ֆրանսերենի կազմավորման շրջանում լեզվի մեջ կարող էին ներթափանցել մեծ թվով լատիներեն ժողովրդախոսակցական դարձվածքներ:

Ռոմանագետների մեծ մասի կարծիքով, ժողովրդական լատիներենը՝ որպես ընդհանուր ժողովրդախոսակցական լեզու, գոյություն է ունեցել լատիներենի պատմության բոլոր փուլերում, գործածվել է հասարակության բոլոր խավերի կողմից Հռոմեական կայսրության ողջ տարածքում /Корлэтяну, 1974: 81/: Ժողովրդական լատիներենից կայուն բառակապակցությունների զանգվածային ներթափանցման հնարավորությունը ֆրանսերեն բացառվում է:

Նախ և առաջ՝ փաստերը ցույց են տալիս, որ բազմաթիվ դարձվածային միավորներից, որոնք գործածվել են Պլավտուսի, Տերենցիուսի, Պետրոնիուսի և ուրիշների կողմից, շատ քչերն են անցել ֆրանսերենին: Բացի այդ՝ Հռոմեական կայսրության տարբեր երկրների տարածքում

գործածվող ժողովրդական լատիներենը տարբերվում էր ոչ միայն գրականից, այլև ընդհանուր ժողովրդախոսակցական լատիներենից, քանի որ ամեն երկրում ուներ իր ուրույն առանձնահատկությունները՝ բոլոր ոլորտներում, այդ թվում և դարձվածաբանության ոլորտում: Գալիայում ժողովրդական լատիներենը զարգանում էր տեղական հիմքի վրա (ենթաշերտի որոշակի ազդեցության տակ) և ավելի ու ավելի էր հեռանում գրական լեզվից՝ կուտակելով նոր որակի տարրեր, որոնք հիմք ստեղծեցին նոր լեզվի կազմավորման համար: Կասկածից վեր է, որ այդ լատիներենն ուներ իր դարձվածաբանությունը, հատկապես, մ. թ. III դարից հետո և գալոռոմանական շրջանում (V–VII դդ.), որի մեծ մասը փոխանցվել է ֆրանսերենին: Այդպիսով, այդ դարձվածաբանությունը մենք կարող ենք իրավամբ համարել բուն ֆրանսիական, քանի որ այն ծագել է ազգային հիմքի վրա՝ որպես որակական փոփոխությունների արդյունք, որոնք հանգեցրին ֆրանսերենի կազմավորմանը:

Դարձվածաբանական համակարգի զարգացումն ուղեկցվում է ինչպես նոր դարձվածային միավորների ծագումով, այնպես էլ՝ արդեն գոյություն ունեցող որոշ դարձվածային միավորների գործածությունից դուրս գալով: Տարածամանակյա հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ դարձվածապաշարն այս առումով ևս տարբերվում է բառապաշարից:

Բառը ծագում է նոր հասկացություն անվանելու համար, այդ իսկ պատճառով լեզվում մնում է այնքան, մինչև տվյալ հասկացությունը հնանում է և անհետանում: Այսպիսով, բառի և նրա անվանած հասկացության անհետացումը փոխապայմանավորված գործընթաց է, որը ենթարկվում է հստակ օրինաչափությունների և կապված է բառի (որպես լեզվական անվանողական միավորի) գործառույթային բնույթի հետ:

Բառերն արտահայտում են ավելի կայուն և երկարատև հասկացություններ:

Ա. Նազարյանն այս երևույթին տալիս է հետևյալ բացատրությունը. *սեղան* բառը վաղուց գոյություն ունի աշխարհի տարբեր լեզուներում, քանի որ նրա անվանած առարկան մինչ այսօր գործածական է: Բառերն արտահայտում են ոչ թե առանձին հասկացություններ կամ առարկաներ, այլ հասկացությունների և առարկաների դասեր: Ահա թե ինչու, սեղան բառը պահպանվել է լեզվում, չնայած որ այդ առարկան իր ծագման պահից ենթարկվել է զգալի փոփոխությունների, ձեռք է բերել նոր ու բազմապիսի ձևեր /Назарян, 1987: 32/:

Իսկ դարձվածաբանությունը, որի զարգացման մեջ վճռորոշ դեր ունեն արտալեզվական գործոնները, ավելի շատ է ենթակա փոփոխությունների, քանի որ լեզվի այն ոլորտը, որին նա ծառայում է, կապված է առավելապես խոսողների հույզերի ու զգացմունքների հետ: Դարձվածքները՝ լինելով հուզարտահայտչական միջոցներ, ամենից առաջ արտահայտում են խոսողի վերաբերմունքը տվյալ հասկացության նկատմամբ: Եվ քանի որ հասկացության նկատմամբ վերաբերմունքն

ավելի հաճախ է փոխվում, քան հենց ինքը հասկացությունը, ապա ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ դարձվածապաշարն ավելի արագ է համարվում, քան բառապաշարը /Ларин, 1956: 143/ : Ֆ. Բոյունոյի կատարած հաշվարկների համաձայն, «Ռուանդի երգի» (XII.) 4802 տողերում գործածվել են 1775 տարբեր (չկրկնվող) բառեր, որոնցից 408-ը անհետացել են XX դարում, ինչը կազմում է 22,98%: Իսկ հնացած դարձվածքներն այդ ստեղծագործություններում կազմում են 81,82 % /Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900, 1896: 487/:

Մինչդեռ դարձվածային միավորների հնացման և անհետացման գործընթացը պայմանավորված է այլ օրինաչափություններով: Ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, դարձվածքների գործածությունից դուրս գալու գործընթացը կախված չէ նրանց անվանած հասկացությունից կամ վերջինիս անհետացումից: Յուրաքանչյուր դարձվածային միավորի հիմքում ընկած է որոշակի պատկեր, իսկ լեզվում նրա կյանքը շարունակվում է այնքան, քանի դեռ չի հնացել նրա պատկերը: Այդ իսկ պատճառով, դարձվածքը գործածությունից դուրս է գալիս ոչ թե այն պատճառով, որ նրա անվանած հասկացությունը հնանում է, այլ այն պատճառով, որ նա կորցնում է իր արդիականությունը որպես պատկերավոր արտահայտչամիջոց լեզվի պատմական զարգացման տվյալ փուլում:

Ասվածը թույլ է տալիս հստակեցնել լեզվի բառային և դարձվածային կազմերի անհավասարաչափ զարգացման պատճառները:

Դարձվածաբանության զարգացումն ուղեկցվում է ինչպես նոր միավորների ծագումով, այնպես էլ արդեն գոյություն ունեցող միավորների որոշ մասի հնացմամբ, առաջինների թիվը միշտ ավելի մեծ է լինում, որով էլ հենց ապահովվում է լեզվի դարձվածային կազմի մշտական քանակական աճը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Будагов Р. Язык, история и современность. М.: МГУ, 1971.
2. Cohen M. Histoire d'une langue: le français. Paris: Editions sociales, 1967.
3. Корлэтяну Н. Исследования народной латыни и ее отношений с романскими языками. М.: Наука, 1974.
4. Исследования в области латинского и романского языкознания. Кишинев: Штиинца, 1961.
5. Назарян А. Фразеология и лексика французского языка в их генетических отношениях // *Вопросы языкознания*, № 4, 1979.
6. Тронский И. Очерки из истории латинского языка. М.-Л.: Изд. АН СССР, 1953.

Н. МЕЛКОНЯН – Особенности происхождения и развития фразеологизмов во французском языке. – Вопрос происхождения фразеологизмов является важнейшим в лингвистике, тем не менее, он довольно мало изучен. Лингвисты, хотя и обращаются к данной проблеме в своих исследованиях, однако они, как правило, ограничиваются общими суждениями или, в лучшем случае, дают лишь лаконичный анализ источников происхождения фразеологических единиц. В статье исследуются особенности словарного и фразеологического запаса французского языка в генетическом аспекте. На основании ряда лингвистических фактов и статистических данных делается попытка выявить разницу между «удельным весом» слов и фразеологических единиц латинского происхождения, а также причины различных темпов их развития.

Ключевые слова: фразеология, происхождение фразеологизмов, словарный запас, латинское происхождение, национальное своеобразие, устойчивые словосочетания, возможности образования фразеологизмов, национальная основа, образование французского

N. MELKONYAN – On the Origin and Development of Idioms in French. – The issue of the origin of phraseological units is focal in linguistics, however it has not been studied thoroughly. Although linguists have addressed this issue in their works, the latter are typically restricted to common remarks only or, at best, they merely present a brief overview of the origin of idioms. The present paper studies the characteristic features of the lexical and phraseological stock of the French language from the genetic perspective. Based on a number of linguistic facts and statistical data, an attempt is made to reveal the difference between the “specific weight” of lexical and phraseological units of Latin origin.

Key words: phraseology, origin of idioms, vocabulary, Latin origin, national identity, set expressions, possibilities of idiom formation, national basis, French formation